

Súčasná postmoderná rodina a vnútorodinná deľba práce

Eleonóra Mendelová

Abstrakt: V súlade so zmenou spoločenských podmienok aj rodina, resp. život v rodine prechádza vlastným vývojom, v dôsledku čoho sa tradičná rodina postupne zmenila na rodinu modernú, až na súčasnú rodinu, ktorá sa často označuje prívlastkom postmoderná. Charakteristiky súčasnej postmodernej rodiny, ktoré uvádzame v príspevku, slúžia ako východisko pre analýzu súčasného stavu vnútorodinnej deľby práce. Naším zámerom je poukázať na participáciu mužov a žien na každodenných prácach v domácnosti a na starostlivosti o deti, na základe empirických zistení (s akcentom na výskumy v SR a ČR). Cieľom je tiež analyzovať názory a očakávania ľudí v oblasti rodičovských rolí a dostať odpoveď na otázku, či v súčasných rodinách existujú vyrovnané partnerské vzťahy v domácnosti, alebo ide o pokračovanie v rodovo špecifickej deľbe práce v domácnosti.

Kľúčové slová: *postmoderná rodina, deľba práce, matka, otec, domáce práce, starostlivosť o deti, rodičovské roly*

1 ÚVOD

Rodinu považujeme za sociálny útvar, sociálnu skupinu, ktorá logicky prechádza vlastným vývojom, a to v súlade so zmenou spoločenských podmienok. Rodina vo svojom pôsobení priamo i nepriamo reflektuje stav a možnosti spoločnosti, no pritom zo všetkých sociálnych inštitúcií najmenej podlieha priamemu riadeniu spoločnosti.

Radikálna kritika rodiny skutočne preukázala, že inštitúcia, ktorá bola považovaná za snáď najstabilnejší výtvar našej civilizácie, sa najmenej od konca prvej svetovej vojny podstatne zmenila a ďalej sa mení. Mení sa nie marginálne, ale vo svojich najzákladnejších charakteristikách. Zmeny sú pozorovateľné v posledných desaťročiach, väčšinou majú svoje impulzy na rozhraní 19. a 20. storočia, s akceleráciou po druhej svetovej vojne (Plaňava, 2000). Podobný názor prezentuje Možný (2006), podľa ktorého sa jedná o zmeny s hlbokými koreňmi, ale práve v druhej polovici 20. storočia sa zviditeľnili (napr. rodina stratila monopol na legitímny sex, výber partnera už nie je v rukách rodičov, slabne transcendentálna garancia manželského zväzku, rodina stratila niektoré tradičné funkcie, vytvorili sa nové typy rodín, prejavila sa väčšia pracovná angažovanosť žien mimo rodiny, zmenili sa mužské a ženské roly...). To všetko sú podstatné zmeny, ktoré zasahujú do sociálnej štruktúry súčasných spoločností nášho civilizačného okruhu i do individuálnych životov ich členov.

2 ZMENY RODINY

Podľa Možného (2002, 21) otrásenie konceptu rodiny ako morfostatickej inštitúcie je odvodené zo situácie, kedy rodičia boli záväzným a viac-menej jediným vzorom pre nastupujúce generácie a nazhromaždená skúsenosť sa predávala pomalou socializáciou z rodičov na dieťa. V kontexte so zmenami rodiny máme tendenciu odvodzovať zmeny od obrazu tzv. „tradičnej rodiny“.

Predstava „tradičnej rodiny“ vyzerá ako obdivuhodne homogénna, vyznačujúca sa formami rodinného života, v ktorej sú obaja rodičia detí manželmi, žijúcimi so svojimi deťmi v spoločnej domácnosti. Roly v takejto rodine podľa vžitej predstavy sú rodovo špecificky rozdelené, otec v rodine spravidla vykonáva zamestnanie mimo rodiny, spojené s dochádzkou do zamestnania, do práce. Matka sa stará o výchovu detí a o domácnosť. Deti navštevujú školu a pripravujú sa na svoje budúce povolanie. Tento spôsob života nie je poznačený konfliktmi, každý prijíma v rodine svoju rolu, čo je základom prevládajúcej harmónie v rodine. Skutočnosť je však taká, že uvedený model rodiny bol už od konca 60. a začiatku 70. rokov skôr výnimkou (Ondrejko – Majerčíková, 2006, 10).

Zmenil sa tiež model monogamnej, neolokálnej a dvojgeneračnej rodiny. Ako uvádza Možný (2002, 22) aj keď bol tento model od polovice 20. storočia normatívne záväzný a ako normatívny model ostáva pre väčšinu populácie v platnosti, nemôžeme prehliadať jeho varianty a odchýlky, od rôznych foriem nemanželského spolužitia cez programovaný život mimo rodinné zväzky, či manželstvo až po spolužitie homosexuálov a adoptívne rodiny lesbičiek.

Vývoj rodiny nadobúda stále väčšiu dynamiku, je stále viac poznamenaný zásahmi zvonku. Retrospektívny pohľad na rodinu v Európe v priebehu posledných desaťročí odhaľuje vo vývoji rodinných vzťahov a štruktúr tieto základné procesy (Guráň et al., 1997, 5 – 6):

- Demokraticizácia rodinných vzťahov, t. j. pozvoľná premena tradičných, patriarchálnych rodinných vzťahov, založených na autorite muža a podriadenosti detí rodičom, na vzťahy moderné, rovnoprávne z hľadiska pohlavného, ako aj generačného.
- Individualizácia rodinných vzťahov, t. j. postupný prechod od vzťahov daných, prioritne určených pôvodom človeka ku vzťahom prevažne voleným, utváraným slobodným výberom jednotlivca, založených na vzájomnej diskusii;
- Dynamizácia rodiny, t.j. rodina sa stáva viac otvorenou, prístupnejšou, adaptabilnejšou na zmeny, ktoré vývoj spoločnosti prináša, ale aj na zmeny v individuálnom vývoji človeka;
- Pluralizácia rodinných štruktúr a foriem, t. j. rodina nadväzuje na predchádzajúce procesy a utvára stále širšiu a komplikovanejšiu paletu rodinných vzťahov, formuje sa väčší počet rodinných štruktúr (z ktorých mnohé boli predtým ojedinelé), riadiacich sa novými, vlastnými vzormi správania.

Môžeme konštatovať, že sociálna inštitúcia rodiny prechádza v súčasnej individualizovanej spoločnosti zmenami: mení svoju formu a štruktúru, naberá nové funkcie, menia sa demografické procesy, oblasť rodičovských rolí, rodinných vzťahov atď. Súčasná rodina je v sociologickej literatúre často označovaná prívlastkom postmoderná. Ako prvý identifikoval postmodernú rodinu Shorter (1975, In Možný, 2006), ktorý ju charakterizoval tromi znakmi: 1. hodnotová diskontinuita medzi rodičmi a deťmi, vyplývajúca z väčšej hodnotovej závislosti detí od masmédií než od rodičov; 2. nestabilita v párovom živote, odrážajúca sa v náraste rozvodovosti a nemanželského spolužitia; 3. systematická demolácia konceptu „rodinného hniezda“ nukleárnej rodiny v novej liberalizácii žien. Uvedené charakteristiky súčasnej rodiny však môžeme doplniť o jej ďalšie znaky.

Keďže prioritne je predmetom nášho záujmu slovenská, resp. česká rodina, vychádzajúc z prác slovenských a českých autorov (Možný, 2002, 2006; Plaňava, 2000; Rabušic, 2001; Střelec, 2007; Tamášová, 2007; Výrost, Slaměnik, 2001 a ďalší) sa nám javia ako charakteristiky súčasnej rodiny nasledovné znaky:

- *Základná rodina stráca svoju ritualizovanú podobu.* Legalizácia partnerského spolužitia v súčasnosti nie je podmienkou rodinného života a narastá podiel rodín založených na spolužití partnerov bez uzavretia manželstva. Charakteristická je vysoká spoločenská tolerancia voči novým formám spolužitia;
- *Diskontinuita generácií a zmena štruktúry rodiny.* Klesá nielen počet detí v rodine, ale obmedzuje sa tiež viacgeneračné spolužitie a narastá počet osôb žijúcich v jednočlenných domácnostiach;

- *Pokles stability rodiny.* V posledných desaťročiach z dôvodov objektívnych (emancipačný proces, nárast ateizmu) alebo subjektívnych (manželstvo je zakladané na emotívnej báze), dochádza k nárastu rozvodovosti. Väčšina rozvádajúcich sa manželstiev má deti. V dôsledku toho narastá počet detí žijúcich v jednorodičovských rodinách;
- *Rozvoj zaznamenáva antikoncepcia a plánované rodičovstvo.* Ubúda „nechcených“ tehotenstiev, pričom postoje k umelému prerušeniu tehotenstva sú značne liberálne. Rast významu a dostupnosti antikoncepcie pri plánovaní rodičovstva spôsobujú v konečnom dôsledku zníženú pôrodnosť;
- *Zmeny v organizácii rodinného cyklu.* Rodičmi sa stávajú osoby vo vyššom veku, deti sa začínajú rodiť až po uplynutí určitého času manželstva či partnerského spoluzitia. Starými rodičmi sa stávajú stále staršie osoby, ktoré sú však často zapojené do pracovného procesu;
- *Dvojkariérové manželstvá.* Rast vzdelanosti a kvalifikovanosti, a tým aj zamestnanosti žien spôsobuje, že sa skracaie čas rodičov strávený s deťmi a s ostatnými členmi rodiny. Okrem nedostatku času je problémom spôsob trávenia času, ale aj obmedzené možnosti na bezprostredný kontakt a „spoločný“ život, celkovo vypätý životný štýl, nesúlady medzi pracovnými a rodinnými povinnosťami;
- *Predlžuje sa dĺžka života, a tým aj trvanie rodiny po odchode detí.* Dlhšia je tiež doba, počas ktorej žijú deti s rodičmi v jednej domácnosti. Vzrastá tak socializačný dosah mladej generácie na starších príslušníkov rodiny;
- *Sekularizácia.* Znížil sa vplyv cirkvi na rodinu, presadzuje sa svetský spôsob života a následný ateizmus;
- *Vyšší dôraz na materiálne hodnoty.* Evidentná je snaha vyrovnáť sa životnou úrovňou iným vyspelým štátom a zabezpečiť si väčšie pohodlie, súkromie a bohatstvo;
- *Množstvo funkcií rodiny prevzali iné sociálne inštitúcie* – škola prevzala od rodiny vzdelávanie, lekári, nemocnice a sieť sociálnych zariadení prevzali od rodiny starostlivosť o chorých, starých a postihnutých. Mimoriadny význam nadobudli dve funkcie rodiny: prvotná socializácia a emocionálna funkcia.

Súčasná postmoderná rodina je podľa de Singlyho (1999) charakteristická tým, že ide o rodinu s intímnymi vzťahmi, ktorá predstavuje akýsi fungujúci „súkromný priestor“ na spoluzitie osôb, ktoré spája. Vyčlenila sa v nej vzťahová zóna (vzťah medzi mužom a ženou – vzťah afinity, vzťah medzi rodičmi a deťmi – vzťah filiacie), preniknutá citovou blízkosťou manželov (často ešte v období predmanželskej známosti, rozhodnutím o jej potvrdení manželstvom a počatím dieťaťa).

Z historického hľadiska teda rodina zaznamenala nemalé zmeny. Vývojovo prešla od rodiny patriarchálnej po rodinu dvojgeneračnú, nukleárnu, od tradičnej po rodinu modernú až postmodernú, od rodiny s pevne stanovenými rolami muža a ženy po rodinu partnerskú. Zmeny sa dotýkali rozsahu a štruktúry rodiny, a tým aj bohatstva vzťahov v rodine, akceptovania alebo opúšťania určitého systému rodinných hodnôt, deľby práce a stability sociálnych rolí mužov a žien, otcov a matiek, foriem rodinného spoluzitia (Matejček, 1989).

3 PRÍČINY ZMIEN V RODINE

Za príčinu zmien v rodine v posledných desaťročiach sa podľa maďarskej autorky Vajda (In Vajda, Kósa, 2005, 166) často, ale omylom považujú zmenená sexuálna morálka, nárast pracovnej angažovanosti žien či médiá. Podrobnejšia analýza však poukazuje na väčšiu zložitú skúmaného problému. Za diferenciáciu rôznych foriem spoluzitia len sčasti môže nárast osobnej autonómie a rozširujúce sa možnosti voľby (práca žien, detské zariadenia atď.). Vzniknutá situácia je niekedy

očividne nutnosťou, nie dôsledkom voľby. Za príčiny premeny rodiny autorka považuje skutočnosť, že možnosti jedinca na spoločenskú integráciu sa dostávajú čoraz ďalej od rodiny. Ďalšou príčinou narastajúcej diferenciacie foriem spolužitia je anómia, t. j. nedostatok noriem, čo sťažuje zladenie dôležitých rozhodnutí, životných cieľov, či hodnôt partnerov. Dôležitú rolu zohrávajú aj neustále zmeny pracovných a hospodárskych okolností, putovanie medzi krajinami, resp. regiónmi krajín, čo znemožňuje trvalú rodinnú integráciu.

Nemecký sociológ Beck (1992, In Rabušic, 2001, 226) za príčinu zmien, ktoré v súčasnej rodine prebiehajú, považuje protiklad medzi trhom a rodinou. Na vysvetlenie uvádza, že tržný model modernej spoločnosti vo svojich konečných dôsledkoch implikuje spoločnosť bez rodín a detí. Moderný trh predpokladá pružnú mobilitu pracovných síl bez ohľadu na osobnú situáciu pracovníkov a v takom prostredí je ideálnym tržným subjektom slobodné individuum, neobmedzované vzťahom, manželstvom alebo rodinou. Aj keď vyjadrenia Becka treba brať s istou rezervou, nemôžeme tento názor opomenúť a treba ho považovať za jeden z mnohých príčin zmien v rodine.

V kontexte vzťahu rodiny a trhu Možný (2006, 234) poukazuje na neúprosný imperatív trvalého ekonomického rastu, ktorý podmýva hradbu medzi súkromným a verejným. Podľa autora nie je možné, aby boli ženy držané mimo verejnú sféru, najmä sféru ekonomického života. Investície, ktoré dnes ženy bežne vkladajú do svojho vzdelania, chýbajúca záruka trvalosti v manželstve, spravidla jedno alebo dve deti narodené v odstupe niekoľko málo rokov, predlžovanie dĺžky života a produktívneho veku, zjednodušenie domáceho hospodárenia, to všetko otvára v ženskom živote kapacity, ku ktorým mali tradične prístup iba muži. Trvalé zvyšovanie životnej úrovne spôsobuje pre rodinu neobvyčajne ťažké zotrvať pri modeli rodiny s jedným príjmom.

Zmeny, ktoré so sebou prináša moderná a neskoro moderná spoločnosť, sa týkajú predovšetkým ženy (Rabušic, 2001, 224). Tým, že sa žene nesmierne otvorili životné šance, jej prvoradá orientácia na manželstvo a materstvo sa oslabuje. Akonáhle má žena spoločenské, intelektuálne alebo profesionálne ambície a má prostriedky na ich napĺňanie, láka ju menej investovať čas a energiu do výchovy detí. Kým v minulosti bola rodina a materstvo pre ženu údelom, dnes sa stali jej voľbou. Podľa Možného (1990, 121) v tradičnej spoločnosti práca v domácnosti integrovala ženu do sociálneho systému vyššieho rádu (privádzala ju do „spoločnosti“), kým pre súčasné ženy sa stala domácnosť miestom sociálnej izolácie. Zmenami technológií, životného tempa, typov bývania i rodinných systémov sa stalo, že široká paleta „domácich“ prác, predtým vykonávaných kolektívne (často mimo vlastný dom), buď zmizla zmenami technológie alebo bola individualizovaná.

Okrem vyššie spomenutých vysvetľujúcich príčin sa ako ďalšie príčiny uvádzajú: pokračujúce emancipačné hnutie žien, dostupnosť interrupcií, mení sa tiež hodnotová orientácia v spoločnosti a morálne cítenie, viac sa tolerujú mimomanželské vzťahy, dostupnosť antikoncepcie dodáva zdanlivý pocit kontroly situácie, upadá vplyv náboženských kódexov na rodinný život. Oproti predchádzajúcim dobám existujú vyššie očakávania partnerov, aby bol pre nich vzťah osobne uspokojivý.

V priebehu niekoľkých generácií sa zásadne zmenili vzťahy, ktoré sa v priebehu predchádzajúcich generácií len málo menili. Na prvom mieste je to vzťah muža a ženy, ktorý sa dnes stáva rovnoprávnym v pravom slova zmysle. Ženy sú, v dôsledku rovnakého vzdelania, vplyvu občianskej spoločnosti a sociálneho štátu, voči mužom menej závislé, a to v ekonomickej i rodičovskej role.

Uvedené zmeny, ku ktorým v spoločnosti nášho kultúrneho okruhu dochádza, vyvolávajú okrem iného i záujem a diskusiu o role otca a matky v rodine a zodpovednosti, ktorá sa k nim viaže. V tejto súvislosti je opodstatnené sa pýtať, k akým faktickým zmenám došlo v usporiadaní genderových rolí v rámci rodiny, najmä aké obsahové a hodnotové zmeny postihli výkon roly otca a matky.

4 VNÚTRORODINNÁ DEĽBA PRÁCE

Rodina, rovnako ako deľba práce medzi pohlaviami, je dôsledkom istého historického, ekonomického a politického vývoja, a nie biologickou „prirodzenou“ danosťou. Neexistuje nejaká konštantná podoba rodiny či deľby práce, existujú však alternatívy, ktoré ale môžu priniesť stratu istých výhod a privilégií pre doposiaľ zvýhodnenú skupinu obyvateľstva.

Prístupy, ktoré môžeme súhrnne označiť ako socializačné či genderové, zdôrazňujú, že rozdelenie pracovných zodpovedností v rodine ovplyvňujú i významy a hodnoty, aké muži a ženy pripisujú výkonu domácich prác. Vzhľadom na to, že starostlivosť o domácnosť je tradične spájaná s gender rolou žien a je sociálne konštruovaná ako ženská práca, odráža deľba práce v domácnosti a rutinné vykonávanie (alebo nevykonávanie) domácich prác i to, aké predstavy majú muži a ženy o svojich gender rolách a aké sú ich očakávania voči role ich partnera. Postoje k genderovým rolám, t. j. preferencia tradičnej roly muža a ženy, alebo podpora vzájomnej zastupiteľnosti rodinných rolí, môžu posilňovať (prípadne oslabovať, ak sú s nimi v rozpore) rozhodnutia o rozdelení rolí v rodine, ktoré sú výsledkom ekonomických kalkulácií (Chaloupková, 2005, 61).

Problém domácich prác, ich deľby v rodine a delegovania sa v súčasnosti objavuje predovšetkým v súvislosti s fenoménom „nových“ otcov (t. j. otcov „angažovaných“ a aktívnych v rámci rodiny) a s presadzovaním demokracie v súkromnej sfére. Zatiaľ čo ženy už dávno prenikli do verejnej sféry platenej práce a ich rovnoprávnosť je aspoň oficiálne garantovaná legislatívnymi opatreniami, v prípade mužov nemožno konštatovať rovnako úspešný prienik do sféry rodinnej. Muži sú síce „angažovanejší“ v starostlivosti o deti a ich výchovu, táto aktivita má však väčšinou podobu „hrania“ a učenia sa s deťmi. Výsledky výskumov na Slovensku i v Čechách ukazujú, že deľba práce v domácnosti napriek rastúcej účasti mužov na domácich prácach je stále nerovnomerná.

Rodina a domácnosť je oblasťou, v ktorej sa i naďalej produkuje a reprodukuje „nerovná“ deľba práce, povinností a právomocí podľa pohlavia (Maříková, 1999, 23). Oproti minulosti sa však už zdôrazňuje, že neúčast mužov na domácich prácach (typu žehlenie, pranie, vysávanie a pod.) je záležitosťou tak mužov, ako i žien. Na strane mužov sa konštatuje častá neochota zapájať sa do tzv. ženských prác, na strane žien je nemenej častá nespokojnosť s „nízkym štandardom“ mužmi vykonanej práce v domácnosti. V tomto kontexte sú zaujímavé zistenia Holubovej (2006, 97), podľa ktorých sa chce viac venovať domácim prácam 33,5 % a starať sa viac o deti 42,2 % opýtaných mužov. Očakávanie žien sú v tomto smere vždy vyššie a jednoznačnejšie (väčšiu účasť na domácich prácach si praje 42,2 % a väčší podiel na starostlivosti o deti 76 %).

Podľa Bútorovej et al. (2008, 31 – 33) i napriek určitým názorovým posunom ľudia na Slovensku ešte vždy očakávajú schopnosť postarať sa o domácnosť oveľa častejšie od ženy než od muža. Na druhej strane mužovi pripisujú viac autority v rodine. Podľa autorky je na Slovensku už pomerne málo ľudí, ktorí sa otvorene hlásia k predstave, že by väčšina starostlivosti o deti a domácnosť mala pripadať na ženy. Takýto názor zastáva iba pätina žien (21 %) a necelá tretina mužov (29 %). Na druhej strane účasť oboch manželov na týchto prácach preferuje 62 % žien a 52 % mužov. Žena by sa síce mala vedieť postarať o domácnosť, ale to neznamená, že by na to mala byť sama. Z výskumu Maříkovej (2006, 85) vyplýva, že matka je stále veľmi dôležitou osobou v rodine, lebo prevažne na nej spočívajú časovo najpravidelnejšie (t. j. každodenná komunikácia a bazálna starostlivosť) a často i časovo najnáročnejšie aktivity (ako starostlivosť v chorobe, pri učení) vo vzťahu k dieťaťu. Otec sa objavuje spolu s matkou pri týchto aktivitách, ktorých pravidelnosť nie je až taká urgentná (napr. rozhodovanie o štúdiu, povolání, trestanie detí, nakupovanie darčiekov) a záväznosť nie je až taká obligatórna (voľnočasové aktivity).

Z hľadiska každodennej starostlivosti a výchovy detí vychádza podľa výskumných údajov, podobne ako v minulosti, ako najdôležitejšia matka. Nie je ani jedna oblasť starostlivosti, v ktorej by matka venovala dieťaťu menej času ako otec. Napr. podľa údajov z výskumu vidieckej rodiny bola účasť

matky pri učení sa s deťmi 39 % a účasť otcov len 3 %. V prípade návštevy lekára bol rozdiel ešte výraznejší: 52 % ku 4 %. Jediný druh starostlivosti, u ktorého sa prevaha matiek nepotvrdila, boli hry s deťmi. Túto aktivitu vykonávajú rodičia spoločne (Filadelfiová, 2001; Bodnárová, et al., 2004).

K podobným zisteniam dospela Holubová (2011), podľa ktorej participatívny model, t.j. sledované činnosti vykonávané aj otcami, sa vzťahoval iba na voľnočasové aktivity (prechádzky a hry s deťmi, rozhovory s deťmi o ich radoostiach, problémoch). Na ostatných sledovaných činnostiach sa participatívny model presadil iba na úrovni 30 % (vodenie do škôlky/školy, učenie sa s deťmi, starostlivosť o deti v čase choroby), v prípade každodennej starostlivosti o domácnosť a deti iba na úrovni 20 %. Pritom výskumy dokumentujú, že rodinné politiky zasadené v rodovo citlivom sociálnom štáte majú pozitívny vplyv na počet detí v rodine, znižovanie rodových príjmových rozdielov, a tým aj znižovanie rizika finančnej a sociálnej závislosti žien od sociálneho systému. Podpora otcovstva napr. osobitne vyčlenenou otcovskou dovolenkou, zvyšuje mieru participácie mužov na starostlivosti a aktivizuje ich otcovstvo. Aktívne otcovstvo má potom pozitívny vplyv na stabilitu rodiny, počet detí v rodine a znižuje riziko domáceho násillia.

Niekedy sa v súvislosti s týmto fenoménom používa pojem „noví otcovia“. Výskumy dokazujú, že za posledné desaťročia sa s otcovstvom udiala zmena. Narastá počet otcov pri starostlivosti o dieťa. Otcovia trávajú viac času so svojimi deťmi ako predchádzajúca generácia otcov a pozdvihla sa emocionálna úroveň vzťahu otec – dieťa. Ako uvádza Yablonsky (1995, 23) už „v priebehu 80. rokov bolo možné sledovať ako mnohé prvky citovej výchovy detí už nie sú len materskou záležitosťou, ale sa stali súčasťou modernej otcovskej roly“.

Podľa autorov Danielsa a Weingartena (1983, In Vajda-Kósa, 2005, 252) až do 70. rokov 20. storočia bola rola otcov vo výchove detí považovaná za okrajovú. Z výskumných údajov vyplýva, že pri porovnaní rodičov, ktorým sa narodili deti v päťdesiatych, šesťdesiatych a sedemdesiatych rokoch 20. storočia, otcovia v sedemdesiatych rokoch venovali dvakrát toľko času starostlivosti o deti ako otcovia v päťdesiatych a šesťdesiatych rokoch. Mnohé výskumy z 80. rokov referujú o tom, že narastá počet otcov, ktorí sú značne zainteresovaní na starostlivosti o deti, hlavne v predškolskom veku. Výskumné údaje pochádzajúce z Veľkej Británie tiež potvrdzujú vzrastajúcu účasť otcov na starostlivosti o deti (Lewis et al., 1981, In tamtiež). Z výskumu vyplýva, že kým v r. 1960 otcovia ani raz nevstali v noci kvôli svojmu dieťaťu a len 30 % otcov pomáhalo v domácnosti v období po pôrode, tak v r. 1980 87 % otcov bolo ochotných prerušiť svoj nočný spánok kvôli dieťaťu a 77 % otcov pomáhalo v domácnosti.

Tradičná vnútorodinná deľba práce, osobitne vo veci domácich prác, sa síce postupne mení, ale ženy v rodine zostávajú stále vo väčšej miere „kompetentnejšie“ v domácich prácach ako muži. Podľa výskumných zistení Chaloupkovej (2005) ženy venujú domácim prácam týždenne v priemere dvakrát viac času ako muži (23,5 hod. a 11 hod. a 42 min.) a vykonávajú prevažnú časť domácich činností.

Bežné práce v domácnosti ležia predovšetkým na pleciach žien. Tie vždy alebo prevažne perú a žehlia (podľa vyjadrenia 94 % žien žijúcich s partnerom a 92 % mužov žijúcich s partnerkou), varia (podľa 80 % žien a 75 % mužov), upratujú (73 %, resp. 66 %) a umývajú riad (72 %, resp. 67 %). Model, keď sa ženy a muži o tieto práce delia, sa podľa výskumu Filadelfiovej (In Bútorová et al., 2008, 235) vyskytuje maximálne v tretine prípadov. Úplne ojedinelé sú domácnosti, kde tieto činnosti vykonávajú muži. Jedinou bežnou prácou, na ktorej sa muži podieľajú výraznejšie, je nakupovanie potravín. Celkovo je však participácia mužov na každodenných prácach v domácnosti, ktoré sa v literatúre zvyknú označovať ako „špinavé“ domáce práce, nízka. A nie je to preto, že by muži takúto prácu nevedeli robiť. Spomedzi mužov bez partnerky vykonáva tieto činnosti vždy alebo prevažne 35 % až 40 %, ale spomedzi mužov žijúcich v partnerskom vzťahu iba 1 % až 10 %. Vstup do partnerstva teda znamená pre mužov výrazný úbytok zodpovednosti za bežné domáce práce a ich úplné alebo čiastočné delegovanie na ženy. Pre väčšinu žien bez ohľadu na rodinný stav je typické, že tieto činnosti vykonávajú spravidla ony. Podľa autorky je však dôležité nielen to, že „oslobodenie“

mužov od prevažnej zodpovednosti za bežné práce v domácnosti je na Slovensku každodennou realitou, ale aj to, že to zodpovedá normatívnym predstavám populácie.

Empirická evidencia ukazuje, že napriek určitým zmenám postojov, keď v spoločnosti slabne presvedčenie o tradičnom usporiadaní genderových rolí platí, že ženy vykonávajú prevažnú časť práce v domácnosti – i v prípade, že majú platené zamestnanie (Chaloupková, 2005) a podiel otcov na starostlivosti o deti, ako aj na domácich prácach je stále výrazne nižší ako podiel matiek (Maříková, 2006).

Aj keď zoslabuje výlučne individuálny, resp. separovaný výkon rodičovských rolí u oboch rodičov, matky zostávajú v porovnaní s otcami tými osobami, ktoré stále, i keď v menšej miere ako kedysi vykonávajú najnáročnejšie časové aktivity a činnosti majúce charakter každodennej starostlivosti. Z tohto môžeme nepriamo vyvodit', že na ženách stále spočíva i omnoho väčší podiel zodpovednosti, než aký fakticky v starostlivosti o deti a pri ich výchove náleží mužom.

Pretože sa muži viac ako predtým zapájajú do výkonu niektorých aktivít, ich zapojenie vzrastá tam, kde nie je vyžadovaná pravidelnosť výkonu, a tiež u tých činností, ktoré nutne nesúvisia so základnou starostlivosťou o dieťa. Súčasná generácia otcov sa oproti generácii svojich otcov (alebo starých otcov) viac angažuje najmä pri voľnočasových aktivitách a pri tých aktivitách, ktoré nemusia byť vykonávané sústavne a pravidelne. Muži sú stále omnoho menej ako ženy rodinou zaťažovaní a obmedzovaní, a to tak časovo, ako aj mentálne (nie sú zaťažovaní pravidelnosťou a naliehavosťou opatrovateľských a výchovných povinností). Muži sa najväčmi podieľajú na hrách a prechádzkach s deťmi a na starostlivosti o dospelého člena rodiny, a ďalej na starostlivosti o vnúčatá a na vodení detí do materskej školy, školy, či na krúžky. Pri bežnej opatere detí, dozeraní nad školskými povinnosťami a pri čerpaní voľna pri chorobe dieťaťa je ich účasť podstatne slabšia.

Nedá sa preto hovoriť o celkovej zmene úlohy otca. Účasť otcov pri starostlivosti o dieťa je selektívna. Z činností, ktoré sú nutné pre zabezpečenie každodennej starostlivosti o dieťa si vyberajú tie, ktoré podporujú emocionálne obohatenie a vyhovujú ich potrebám a želaniam (šport, výlety, hry). Činnosti, ktoré sú nutné pre fungovanie každodenného života dieťaťa, zostávajú naďalej povinnosťou a úlohou matky, na ktorú sa presúva aj celková zodpovednosť za starostlivosť o dieťa a jeho výchovu. Väzba matka – dieťa je stále najstabilnejšou rodinnou väzbou a najstabilnejšou sociálnou väzbou vôbec. Môžeme teda konštatovať, že vo všeobecnosti narastá čas, ktorý otcovia trávajú v spoločnej činnosti s deťmi, nevyrovná sa však času, ktorý im venujú mnohokrát zamestnané matky.

5 MODELÝ RODIČOVSKÝCH ROLÍ

Aj napriek zmenám v oblasti rodičovských rolí faktom zostáva, že i zamestnané ženy naďalej vykonávajú väčšinu domácich prác. Táto skutočnosť je neraz označovaná ako retradicionalizácia alebo pasca zrovnoprávnenia (Ondrejkoovič – Majerčíková, In Ondrejkoovič et al., 2006, 38). V súvislosti s problematikou rozdelenia úloh v rodine sa nám zdajú výstižné tri modely usporiadania rodičovských rolí, ktoré vymedzila Maříková (2006, 86):

I. Najrozšírenejším modelom je model, ktorý sa dá charakterizovať ako: „**väčšina** (miernejšie „veľa“) **je na žene**. Pri tomto modeli, aj keď sa muži pri výchove a starostlivosti o dieťa angažujú, resp. čiastočne angažujú, vystupujú voči žene (matke) v role pomocníka, a nie rovnocenného partnera. Muži sa totiž zapájajú len vtedy, keď je to potrebné (tzn. vtedy, keď žena – matka z nejakého dôvodu nemôže, alebo prítomnosť druhého rodiča je nutná), alebo – a to je častejšie – keď chcú, t. j. oni (muži) majú čas – teda podľa svojich časových možností. V tomto modeli plní otec rolu tzv. **pomáhajúceho otca**, ktorý najčastejšie vystupuje voči svojim deťom ako ten, kto sa stará o náplň ich voľného času – hrá sa s nimi, chodí s nimi von, športuje s nimi, prípadne sa s nimi niekedy i učí. Otec je teda kamarátom detí pre voľný čas. Tento typ otcov obvykle zastáva pomerne tradičný názor na rolu matky (podľa nich starostlivosť o deti je primárne záležitosťou matky).

Uvedený typ otca je akýsi zmiešaný, prechodný typ medzi typom tradičného a typom tzv. nového otca.

II. V časti rodín sa doposiaľ uplatňuje pomerne konzervatívny model starostlivosti o dieťa, ktorý by sa dal charakterizovať: „**všetko je na žene**“. Tá trávi s deťmi najviac času, najviac sa im venuje, lebo zabezpečuje každodennú základnú starostlivosť o ne: komunikuje s nimi face to face, stará sa tiež o náplň ich voľného času. Okrem toho na nej spočíva hlavný podiel zodpovednosti za ich výchovu. Matka sa tak ocitá v role najdôležitejšej osoby v živote detí.

Muži – otcovia v tomto rodinnom modeli reprezentujú typ **tradičného otca**, ktorý však má dva varianty. Prvý typ je známy z doby socializmu, ktorý sa v rodine nemusí príliš angažovať (svet práce aj voľného času je mimo rodinu). Títo otcovia sa obvykle angažujú v špecifických výchovných situáciách, kedy sa snažia zasahovať mocensky (zakazujú, nariaďujú, prikazujú, prípadne trestajú).

Druhým variantom je nová verzia starého typu, t. j. „**noví tradiční otcovia**“, pre ktorých je primárna ich profesia a úspech v nej (lebo podnikajú, zastávajú topmanažérske pozície, vykonávajú vysoko kreatívne povolanie). Títo muži bývajú profesijne veľmi úspešní a nemajú takmer žiadny voľný čas. Svoju časovú zaneprázdnenosť „kompenzujú“ rodine formou značne vysokého finančného zabezpečenia, dostatočného finančného zázemia, ktoré umožňuje ženám – matkám nepracovať, alebo pracovať na čiastočný úväzok, pokiaľ chcú.

III. Najmenej rozšíreným modelom je **partnerský model** (alebo tiež model zdieľaného rodičovstva), kde podiel rodičov na starostlivosti o dieťa a na jeho výchove je relatívne najviac rovnocenný, vyrovnaný. To nemusí nutne znamenať, že obaja robia to isté (aj keď je to možné), skôr každý z rodičov sa dieťaťu venuje podľa svojich možností a časových dispozícií. V tomto modeli sa objavuje typ „starostlivých otcov“. Tí odmietajú tradičný model usporiadania rodičovských rolí, kde muž je živiteľom a matka opatrovatelkou. Títo muži sú presvedčení o tom, že muž by sa mal aktívne podieľať na starostlivosti o deti a na chode domácnosti, a tak aj činia. Niektorí títo otcovia sú na rodičovskej dovolenke, iní vykonávajú takú prácu, resp. povolanie, ktoré im umožňuje venovať sa i rodine – deťom.

Podľa názorov sociológov ženy uprednostňujú participatívny model častejšie. Naopak, medzi mužmi je viac zástancov tradičného názoru, že starostlivosť o členov rodiny by mala byť výhradnou úlohou ženy. Ženy sú silnejšími zástankyňami spravodlivejšej deľby práce v domácej sfére než muži, medzi ktorými sa častejšie vyskytuje názor, že zodpovednosť za domácnosť i starostlivosť o členov rodiny by mala ležať predovšetkým na ženách. Takéto tradičnejšie predstavy sú častejšie u mužov s nižším vzdelaním, u ľudí vykonávajúcich manuálnu prácu a tiež vo vidieckom prostredí (Filadelfiová, In Bútorová et al., 2008, 238).

Podľa Bútorovej (In tamtiež, 33) príklon k partnerskému modelu deľby práce v rodine je silnejší u žien. Detailnejší pohľad odhaľuje, že viac zástancov rovnomernej deľby práce je vo vzdelanejšom prostredí. Patriarchálny model, vyznačujúci sa kumuláciou rozhodovania do rúk „hlavy rodiny“, malou participáciou muža na starostlivosti o deti a domácnosť a autoritatívnu výchovu detí, vyhovuje skôr ľuďom vyššieho veku; s nízkym vzdelaním; vykonávajúcim nízkokvalifikovanú prácu, pociťujúcim spolunáležitosť k najnižšej spoločenskej vrstve. Na druhej strane nadštandardnou inklináciou k partnerskému modelu rodiny sa vyznačujú mladšie ženy a muži; s vyšším vzdelaním; ľudia, ktorí sami seba a svoju rodinu zaraďujú do strednej vrstvy. Najsilnejším faktorom je vzdelanie. Výsledky výskumu ukazujú, že čím je vyššie, tým väčší sa ženy a muži hlásia k partnerskému modelu rodiny. Tento rozdiel nepriamo svedčí o zotrvačnosti a účinnosti rodovo špecifickej socializácie, ktorá sa uplatňuje v rozličných prostrediach – v rodinách, v škole, v neformálnej výchove či v médiách. Podľa A. Dombi (2010) vnútorodinná deľba práce ovplyvňuje vývin detskej osobnosti a M. Dombi (2012) zdôrazňuje, že premena materskej roly má významný podiel na tomto vývinovom procese.

6 ZÁVER

Uviedli sme charakteristiky súčasnej postmodernej rodiny, ktoré nám slúžili ako východisko pre analýzu súčasného stavu vnútorodínnej delby práce. Na základe analýzy empirických zistení sme sa pokúsili objasniť participáciu mužov a žien na každodenných prácach v domácnosti a na starostlivosti o deti.

Namiesto záveru heslovite uvedieme trendy a zistenia v oblasti delby rodinných povinností medzi otcov a matky na Slovensku, ktoré vyplynuli z empirického výskumu „Úloha mužov pri podpore rodovej rovnosti: Participácia otcov na domácej starostlivosti (názory a skúsenosti populácie SR, 2006), keďže korešpondujú v texte uvedenými zisteniami:

- postupne sa prejavuje rastová tendencia delenej starostlivosti (participatívny model);
- objavuje sa malá skupina rodín, kde starostlivosť zabezpečujú výlučne otcovia;
- stále však platí, že väčší podiel zodpovednosti za starostlivosť o rodinu zostáva na pleciach matiek;
- participatívny model rodinnej starostlivosti sa stal prevažujúcim len v prípade tých činností, ktoré majú charakter voľnočasových aktivít, u ostatných druhov starostlivosti (každodenné povinnosti) zostáva otec naďalej iba v menšinovej pozícii;
- porovnanie situácie medzi rodičovskými a súčasnými rodinami ukázalo, že došlo k poklesu tradičného modelu a modelu dvojitého zaťaženia žien, ktorý sa prejavil v raste partnerského modelu a netradičných modelov rodiny;
- faktom však zostáva, že aj v súčasných rodinách dominuje taký model rodiny, ktorý je založený na participácii obidvoch rodičov vo svete platenej práce, ale starostlivosťou o deti a domácnosť sú zaťažené matky;
- partnerský model, napriek tomu, že v porovnaní generácií narástol, sa týka stále iba štvrtiny súčasných dvojrodičovských rodín s deťmi.

Celkovo teda možno konštatovať, že na Slovensku (i v Čechách) prevláda stereotypné rozdelenie prác v domácej sfére na ženské a mužské. Ženy väčšmi preferujú partnerský model a muži väčšmi zastávajú patriarchálny model. Rovnosť v prístupe k zamestnaniu sa teda iba v malej miere prejavuje vo vnútorodínnej delbe práce, ktorá zostáva rodovo špecifická. Prevažná väčšina žien a matiek sa dokonca i cíti zodpovedná za vedenie domácnosti a starostlivosť o dieťa. Vzniká tak rozpor: na jednej strane ideál, ba i norma vyrovnaných partnerských vzťahov i v domácnosti, ale faktické pokračovanie v rodovo špecifickej delbe práce v domácnosti.

Súčasná spoločnosť akceptuje dvojité zaťaženie ženy s väčším dôrazom na jej materskú rolu. Naopak, len veľmi pozvoľna sa do praxe presadzuje rovnosť podmienok pre muža a ženu k celodennej starostlivosti o malé dieťa. Pretože zosúladenie a vykonávanie rodinných a pracovných povinností je vždy výsledkom súhry mnohých faktorov, a často sa v nich stretávajú ideálne predstavy s reálnymi možnosťami, môžu byť často i zdrojom konfliktov a napätia. Je preto dôležité sledovať, ako sú rodinné usporiadania, vrátane rozdelenia domácich prác, subjektívne vnímané a hodnotené.

LITERATÚRA

Bodnárová, B. et al. (2004). *Transformácia sociálneho systému na Slovensku: stav, výsledky, riziká narušenia sociálnej súdržnosti a modely riešenia*. Priebežná správa z 2. etapy riešenia úlohy. Bratislava: Stredisko pre štúdium práce a rodiny.

- Bútorová, Z. et al. (2008). *Ona a On na Slovensku, zaostrené na rod a vek*. Bratislava: Inštitút pre verejnú otázku.
- Daniels, P. & Weingarten, K. (1983). *Sooner or later: The timing of parenthood in adult lives*. New York: Norton.
- Dombi, A. (2010). A kisgyermekkori élmények hatása a gyermek fejlődésére. In A. Dombi & K. Soos (Eds.), *Fejezetek a kisgyermeknevelés köréből* (s. 82–83). Gyula: APC stúdió.
- Dombi, M. (2012). Az én gyerekeim más. A szociálpedagógus szerepe a szülői elfogadás, segítségnyújtás támogatásában problémás gyerekek esetében. In A. Dombi & M. Dombi (Eds.), *Fejezetek a szociálpedagógia köréből* (s. 117–125). Szeged: Universitas Kiadó.
- Filadelfiová, J., Kiczková, Z. & Szapuová, M. (2006). *Úloha mužov pri podpore rodovej rovnosti: participácia otcov na domácej starostlivosti (názory a skúsenosti populácie SR)*. Dostupné z http://www.snspl.sk/images/stories/file/projekty/ulohamuzov/05_empiricky-vyskum_skratena-verzia.pdf.
- Guráň, P., Filadelfiová, J. & Ritomský, A. (1997). Tradičné verzum moderné: zmeny a život súčasných rodín. In *Sociológia – Slovak Sociological Review*, 29 (1), 5–20.
- Holubová, B. (2006). Nová maskulinita po slovensky. In Ondrejkovič, P. et al., *Rodina v novom miléniu* (s. 89–99). Nitra: FSVaZ UKF.
- Holubová, B. (2011). *Súhrnná správa o stave rodovej rovnosti na Slovensku rok 2010*. Bratislava: Inštitút pre výskum práce a rodiny.
- Chaloupková, J. (2005). Faktory ovlivňujúcí deľbu domácí práce v českých domácnostech a hodnocení její spravedlnosti. In *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, (41), 57–77.
- Klocoková, J. (2004). Domáce práce z perspektívy symbolických funkcií a sociálnych významov. In *Sociológia – Slovak Sociological Review*, 36(5), 455–472.
- Lewis, M. et al. (1981). The father as a member of the child's social network. In Lamb, M.E. (Ed.), *The role of father in child development*. New York: John Wiley.
- Maříková, H. (1999). *Muž v rodině: Demokratizace sféry soukromé*. Praha: SÚ AV ČR.
- Maříková, H. (2006). Muži mezi rodinou a prací. In Ondrejkovič, P. et al., *Rodina v novom miléniu* (s. 81–88). Nitra: FSVaZ UKF.
- Matějček, Z. (1989). *Rodiče a děti*. Praha: Avicenum.
- Možný, I. (1990). *Moderní rodina (mýty a skutečnosti)*. Brno: Blok.
- Možný, I. (2002). *Sociologie rodiny*. 2. vyd. Praha: Slon.
- Možný, I. (2006). *Rodina a společnost*. Praha: Slon.
- Ondrejkovič, P. & Majerčíková, J. (2006). Zmeny v spoločnosti a zmeny v rodine – kontinuita a zmena, In *Sociológia – Slovak Sociological Review*, 38 (1), 5–30.
- Plaňava, I. (2002). *Manželství a rodiny*. Brno: Doplněk.
- Rabušic, L. (2001). *Kde ty všechny děti jsou?* Praha: Slon.
- Střelec, S. (2007). Rodina jako výchovný činitel. In Střelec, S., *Studie z teorie a metodiky výchovy II.* (s. 109–124). Brno: MU.
- Singly, F. de. (1999). *Sociologie současné rodiny*. Praha: Portál.
- Tamášová, V. (2007). *Teória a prax rodinnej edukácie*. Ivanka pri Dunaji: AXIMA.
- Vajda, Zs. & Kósa, E. (2005). *Neveléslélektan*. Budapest: Osiris.

Výrost, I. & Slaměník, J. (2001). *Aplikovaná sociální psychologie*. Praha: Portál.

Yablonsky, L. (1995). *Otcové a synové*. Praha: Portál.

Autor

PaedDr. Eleonóra Mendelová, PhD., Katedra pedagogiky PF UKF, Dražovská 4, 949 01 Nitra, SR, e-mail: emendelova@ukf.sk

The Contemporary Postmodern Family and the Division of Work Inside the Family

Abstract: In accordance with changes in social conditions, family life experiences its own development and as a result of it, the traditional family changed into the modern family and then to the postmodern family. The article presents descriptions of the current postmodern family, which form a basis for the analysis of the work division inside the family. The aim of the paper is to present the current state of patrimonial division of work inside the family and to detect the participation of men and women in everyday duties and work in the household and participation in child care, based on the empirical findings (with emphasis on Slovak and Czech research). The next aim is to analyse opinions and expectations of people in the area of parental roles and get an answer to the question, whether equal relationships exist in current families or there is a continuation of specific gender divisions of work in the household.

Keywords: *postmodern family, division of work, mother, father, house works, child care, parental roles*